

**ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУСПІЛЬНОЇ
ПРАКТИКИ ПОДОЛАННЯ Й ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ
СОЦІАЛЬНОГО СИРІТСТВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(початок XVII – середина XIX століття)**

Проблема попередження соціального сирітства, подолання дитячої бездоглядності й безпритульності є предметом уваги науковців і практиків, державних та громадських діячів багатьох держав світу, адже наслідки цих соціальних явищ у дитячому оточенні непередбачувані й супроводжуються глибокою особистісною деформацією та соціально-психологічною дезадаптацією дітей, що надалі загрожує здоров'ю нації, її майбутньому. Сучасні соціально-економічні, соціально-політичні, соціально-правові, соціокультурні, інформаційно-освітні (педагогічні) перетворення й надзвичайна актуальність проблеми соціального захисту дитинства, зростання кількості дітей – „соціальних сиріт при живих батьках” – вимагають від наукової і громадської спільноти пошуку ефективних механізмів попередження явища соціального сирітства, подолання його наслідків, що, на нашу думку, не можна зробити без вивчення історичного досвіду вирішення проблеми соціального сирітства державою й суспільством. Саме тому метою цієї роботи є презентація й аналіз суспільної практики попередження й подолання проблеми соціального сирітства на українських землях у складі Російської держави із середини XVII – до середини XIX ст.

Зазначимо, що історичні аспекти питання суспільної опіки дітей-сиріт представлені в науковому здобутку Л. Артюшкіної, С. Бадори, О. Вацеби, І. Галатир, П. Дашкевич, Т. Завгородньої, І. Комар, А. Полянничко, О. Парфьонової, Л. Рошиної, Б. Савчука, Б. Ступарика, Б. Трофим'яка, Л. Шологон та ін. Проблема ж профілактики (превенції, попередження) соціального сирітства в історичній спадщині не розглянута як цілісний, самостійний та багатоаспектний процес. У суспільній історії його можна простежити лише епізодично та безпосередньо в контексті розвитку благодійницької й державної діяльності щодо соціальної допомоги нужденним і піклування про сиріт. Саме тому в процесі історико-педагогічного аналізу ми звернулися до джерел, які висвітлюють історію становлення та розвитку соціальної допомоги, благодійництва, системи державного піклування про сиріт.

Розкриваючи мету, зауважимо, що Україна має доволі суттєву особливість – у різні часи українські землі входили до складу багатьох держав. Із середини XIV ст. українські землі були розподілені між різними країнами: Польщею (Галичина), Австро-Угорщиною (Закарпаття), Молдавським князівством (Буковина), Кримським ханством (південний схід і південь, Крим). Більшість сучасної території України перебувала у складі Великого князівства Литовського. Люблінська унія Литви й Польщі 1569 р. створила єдину державу – Річ Посполиту, у складі якої українські землі були під впливом Польщі до 1654 р. Кожна з названих вище держав, до яких входили українські землі, мала свою

культуру, систему законодавства, особливості яких відбивалися на українській законодавчій системі, а також впливали і на суспільний розвиток загалом, і на вирішення проблеми сирітства, соціальної допомоги й підтримки дітей-сиріт.

За результатами Переяславської угоди 1654 р. майже всі українські землі на засадах автономії ввійшли до складу Росії. Але після російсько-польської війни 1660 – 1667 рр. відбувся територіальний поділ України. Під польську сферу впливу відійшли західноукраїнські землі (Східна Галичина й Волинь) та Правобережжя. За Росією були закріплені Лівобережжя з Києвом, території Запорізької Січі, Слобідська Україна. Після третього поділу Польщі (1795 р.) до Росії приєдналося Правобережжя. Отже, на початок ХІХ ст. переважна частина українських земель (Лівобережна, Слобідська, Правобережна та Південна Україна) входили до складу Російської імперії. Цілком очевидно, що, увійшовши до складу Росії, Україна зазнала впливу законопроектів та реформ у справі опіки нужденних (серед яких і діти-сироти), прийнятих російськими царями та урядовцями.

Аналізуючи історико-педагогічну літературу з визначеної проблеми, ми звернули увагу на те, що в Росії (до складу якої ввійшли з середини ХVІІ ст. українські території) уже на початок ХVІ ст. разом із особистою участю будь-якої людини у благодійницькій діяльності у справі надання допомоги нужденним з'явилася нова тенденція, пов'язана з *участю держави* в цій сфері. Так, за часів царювання Івана ІV (Грозного) до кола завдань державного правління, здійснюваного через накази – адміністративні заклади того часу, входило також піклування про дітей-сиріт, бідних і нужденних людей. Перше офіційне згадування про необхідність професійної турботи про сиріт на Русі зустрічаємо в 1551 р., коли І-й Земський Стоглавий собор прийняв постанову про необхідність їх „призрення”. Підкинуті діти й безпритульні зазначалися в ньому як люди середнього віку [1, с. 17 (85, с. 18)].

Зауважимо що певним рубежем в історії формування соціальної політики щодо рішення проблем і захисту сиріт є ХVІІ ст. Із цього часу й до епохи Великих реформ відбувається зародження й становлення державних форм піклування.

На початку ХVІІ ст., у складні, „сму́тні” часи, виявляв особливу турботу про вдів та сиріт без розрізнення їх походження та віросповідання Борис Годунов, який „не жалкував ніяких коштів і кожного дня роздавав величезні гроші та їжу нужденним, зокрема вдовам та дітям-сиротам” (Є. Максимов) [1, с. 17; 2, с. 15; 5, с. 43].

Пізніше цар Михайло Федорович, перший з династії Романових, передав сирітські будинки в підпорядкування Патріаршого приказу, тобто піклування про дітей-сиріт поступово входить до кола завдань державних органів управління – наказів, а не лише підтримується завдяки діяльності монастирів та приватних осіб.

Із середини ХVІІ ст., за часів правління царя Олексія Михайловича, ідея про соціальне забезпечення найбільш вразливих прошарків населення, включаючи насамперед дітей-сиріт, отримала реальне втілення в життя із створенням спеціальних наказів, що займалися безпосередньо піклуванням про бідних. За Наказом царя в 1650 р. була передрукована „Кормча книга”, що включала всі наявні на той час правила православної церкви щодо сиріт та об'єднала постулати щодо суспільного. У цій збірці були відображені ідеї посту-

пового розвитку соціального забезпечення бідних людей, зокрема й осиротілих дітей. Уперше було порушено питання про створення спеціальних будинків, перебуваючи в яких діти могли навчатися не лише грамоті, а й ремеслу, йшлося про те, що священнослужителі мають опікуватися дітьми-сиротами та вдовами, надавати їм житло, їжу, захист від усіх, хто може заподіяти їм зло, про заснування шкіл та закладів, у яких „хлопчаки й дівчатка, які жебракують”, могли отримати трудову підготовку „з різних наук і ремесел” [3, с. 28; 5, с. 47].

Поява першого нормативного акту, присвяченого соціальному захисту інституту дитинства, пов'язана з ім'ям царя Федора Олексійовича.

У 1682 р. було підготовлено проект Указу (за іншими відомостями – Доповіді), за яким із загальної кількості нужденних окремо виділяли осиротілих безпритульних дітей, яких навчали грамоті, ремеслу „какому хто похочеть”. Підтвердженням цього є окремий пункт цього документу, присвячений дітям: „О нищетских дстсхъ, робятъ и дсвокъ, которые также по улицамъ бродятъ милостины просить, надобно Великаго же Государя Указъ учинить. А въ иныхъ Государствахъ, такимъ построены двори, въ которыхъ перво изуча ихъ грамотс, научають ремеслу, какому кто похочеть, или отдають мастерамъ ихъ учить по домамъ; а дсвокъ отдають по монастыремъ для ученія жъ. И изуча, и въ лста совершенныя пришедъ, какъ можетъ хлсбъ свой зажить, и себя съ женою прокормить, отпускають на волю. Или купя двори тсмъ, поженятъ. И отъ такихъ людей и впредь ужъ во градсхъ прибытокъ, а воровства отъ такихъ опасаться нечего, потому, что ему уже способъ, чсмъ сыту быть, данъ” [5, с. 53]. Неможливо встановити точно, чи був цей документ офіційно підписаний царем чи мав лише декларативний характер. Проте можна говорити, що саме з цього часу *почала формуватися система державної політики благодійництва й піклування щодо осиротілих, безпритульних дітей та вирішення їхніх проблем*. Підтвердженням цього є переведення церковно-державних благодійних закладів „на казенний рахунок”.

У цей період реальною умовою, що забезпечувала існування осиротілої дитини, було влаштування дитини в сім'ї заможних людей, купців, монастирі, які просили про закріплення за ними „нищенских детей” для виховання й використання їхньої праці. Нестача робочих рук пояснювала ставлення до сиріт як до майбутніх робітників і саме тому держава віддавала безпритульних дітей і приватним особам, і церковним закладам та дозволяла користуватися їхньою безкоштовною працею. Щодо питання вирішення проблеми сирітства і влаштування осиротілих дітей у сім'ю, то в цей час були дві його основні форми – *всиновлення й опіка*, які продовжували існувати в старій формі. Нових законодавчих актів щодо цього не видавали, за винятком одного розпорядження про заборону всиновлювати власних незаконнонароджених дітей. Що ж до опіки, то вона поступово отримує правове регулювання, більш детально окреслюється коло можливих опікунів, серед яких вітчим, найближчі родичі дитини. З'являється опіка за призначенням спеціальних органів, що мають владні повноваження [1, с. 17 – 18].

Аналіз історико-архівних документів також показує, що в Росії до початку XVIII ст. майже не існувало будь-якої законної форми суспільного піклування дітей, крім того, ця діяльність не була предметом державної турботи. Лише за часів царювання Федора Олексійовича вперше в історії російського суспільства було введено *принцип державного благодійництва*, завдяки яко-

му значною мірою змінилося ставлення суспільства до інституту сирітства й жебрацтва. Варто вказати й на те, що підхід до сиріт як до „безрідних” дітей (тобто тих, які не мали батьків) був характерним для цього історичного періоду. Пізніше, залежно від збільшення кількості покинутих дітей, поняття „сирота” набуває іншого, більш розмитого, розширеного змісту.

Подальше формування й розвиток соціальної політики щодо сиріт у суспільній історії пов'язане з ім'ям Петра I Великого, за часів правління якого було створено державну світську систему допомоги й піклування про нужденних дітей на основі європейських моделей благодійництва. У цей період було визначено категорії тих, хто потребує допомоги з боку держави, уведено превентивні заходи боротьби із соціальними пороками, що були причинами збільшення чисельності осиротілих дітей, урегульовано приватну благодійність та законодавчо закріплено всі його нововведення. Відбувається відмова від теологічних аспектів допомоги: діяльність, праця й можливість надавати користь суспільству стають основними критеріями ефективності соціальної допомоги.

У 1706 – 1707 рр. з метою полегшення долі сиріт за особистої ініціативи новгородського митрополита Іова були створені перші спеціалізовані заклади для „незаконнонароджених та всяких підкидних, „засорних” дітей” – так звані „сиропитательниці” (незважаючи на те, що ці установи існували лише в одній, Новгородській, губернії, цей досвід набув великого розголосу в країні й подібні сиротинці існували також в Києві, а пізніше – і в Одесі). Ознайомившись із діяльністю Іова, давши їй добро, відвідуючи притулки й лікарні, Петро I уважав за необхідне зберігати життя „підкидькам”, визначаючи подібну діяльність як важливе державне завдання, що не повинно залежати від випадкової благодійності чи приватних подаянь [1, с. 18 – 19; 3, с. 31].

4 листопада 1715 р. Петром I було прийнято Указ про організацію шпиталів для „засорних малюків”, куди було наказано брати незаконнонароджених із додержанням анонімності походження та введено санкції за вбивство дитини у вигляді смертної кари. Малюків забезпечувала держава й у казні були передбачені кошти на утримання дітей й осіб, які їх обслуговують. Цитуємо: „Великий государь указал по именованному своему Царского Величества указу в ... городах, при церквях, у которых пристойно, подле ограды построить госпитали. Приказал избрать искусных женщин для сохранения засорных младенцев, которых матери стыда ради отмечают в непристойные места, отчего эти младенцы безвременно умирают. А поэтому объявить, чтоб младенцев не отмечывали, приносили бы к тем госпиталям и клали в окно тайно. Госпитали построить и содержать из губернских доходов: приставленным женщинам на год давать по три рубля, да хлеба пол-осьмины на месяц, а младенцам на день по три деньги” [1, с. 19; 7, с. 34]. При цьому було зазначено, що коли діти підростали, то „мальчиков отдавали бы в учение к какому-нибудь мастеру или в матросы, а девочек помещали к кому-нибудь в услужение и, конечно, если представлялся случай, выдавали замуж. Если в последствии они подвергались болезням или увечью, или впадали в помешательство, то могли возвращаться в приюты, как в родительские дома” [5, с. 22]. Діти, що зростали в госпіталях, отримували не лише дах над головою та їжу, їх також навчали певному ремеслу. Проте вихованці зазвичай залишалися жити при храмах, поступали на служіння та приймали духовний сан [8, с. 22].

Суттєві зміни щодо ставлення до дітей, зокрема й сиріт, у петрівську епоху пов'язані із реформуванням опіки як форми устрою дитини в сім'ю. Так, щодо опіки в 1724 р., то в „Інструкціях про магістрати” було зазначено, що магістрати (а не церква) зобов'язані дивитися, „чтобы сироты не оставались без опекунов, назначение которых и наблюдение за которыми поручается магистратам же” [1, с. 18 – 19; 6, с. 118]. Це можна вважати першим установленням опіки як особливого державного інституту із владою, що контролює діяльність опікунів.

Справу, розпочату за петрівських часів, було продовжено імператрицею Катериною II. На жаль „...ни заурядная Екатерина I, ни малолетний Петр I, ни невежественная Анна Иоанновна не были способны к продолжению начинаний Петра”, – зауважує А. Волкова [7, с. 53]. Вирішуючи проблеми покинутих дітей, Катерина II, з одного боку, відродила систему виховних будинків та шпиталів, що занепала після смерті Петра I, а з іншого – усіяко підтримувала передачу дітей-сиріт на виховання в сім'ї.

За проектом відомого на той час державного діяча, президента Академії наук та дійсного тайного радника І. Бецького 1 вересня 1763 р. імператриця видає „Манифестъ о построении „общимъ подаяниемъ” воспитательнаго дома для приносимыхъ дстей, съ указаниемъ быть этому Дому учреждениемъ государственнымъ и „на вски подъ особымъ Монаршимъ покровительствомъ и призраниемъ” [8, с. 22]. Цей заклад повинні були збудувати „загальним подаянням”, але він мав статус державного закладу. Для того, щоб не обтяжувати державну казну, Катерина II вирішила створити й утримувати у подальшому Виховні будинки „на едином самоизвольном подаянии от публики” [6, с. 119]. Освіта вихованців таких будинків обмежувалась арифметикою, письмом, читанням та Законом Божим. З 16 років діти мали починали працювати в майстернях, які були розташовані у приміщенні будинку.

Перший Виховний будинок було відкрито в Москві в жовтні 1764 р. До нього з приватних притулків різних міст імперії було направлено дітей різного віку: від народження до 16 років, унаслідок чого більшість з провінційних сиротинців, зокрема й Київський, закрилися. Загальна кількість дітей у Московському будинку становила понад 3 тисячі. Проте результати перебування дітей у цьому закладі виявилися невтішними. Тільки за перші чотири роки існування будинку померло майже 82% дітей [8, с.29]. Причиною такої великої смертності стала відсутність достатньої кількості годувальниць (серед вихованців закладу було багато немовлят), і дітей годували штучним способом.

Аби певним чином виправити цю ситуацію й зменшити дитячу смертність, Катерина II видала Указ, у якому йшлося про передачу дітей у сім'ї добропорядних селян на тимчасове перебування. Після досягнення 9-місячного віку (згодом 7 років) дітей повертали до Виховних будинків. Зазначимо, що передача дітей на тимчасове перебування в сім'ї значно скоротила смертність у самих закладах (з 82% до 24%), проте близько 75% дітей, які виховувались у родинах, помирало, приблизно 13% – поверталось до закладів. Що ж сталося з рештою дітей – невідомо [8, с. 31].

Окрім зазначеної форми виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у тогочасній Російській імперії, до складу якої входили й українські землі, існувало ще дві законодавчо затверджені форми – „патронат” для „падших, но которые не утерятили силу воли” та „патронаж” [9,

с. 118]. Допомогу надавали насамперед безпритульним дітям, хворим, а також дітям, що скоїли злочин. При цьому відповідальність за надання такої допомоги покладали на сільські родини та міські громади. Однією з головних цілей патронату було надання дітям, позбавленим батьківської турботи, можливості для набуття професійних навичок. Він включав турботу про здоров'я дитини, початкову освіту й розвиток її здібностей до праці як джерела самозабезпечення в майбутньому житті. Така форма піклування про дітей нагадувала сучасні притулки [6, с. 120].

Передача ж дитини з притулку в сім'ю „на виховання та вирощування” мала назву „патронаж”. Зазвичай у сім'ї передавали дітей молодшого віку. Сім'я, що взяла дитину на виховання, мала певні обов'язки перед притулком та громадою. Так, вона повинна була забезпечити можливість повноцінного розвитку вихованця, дати початкову освіту та прищепити трудові навички. На жаль, у ті часи ці умови не завжди виконували, адже брали на виховання дітей переважно бідні сім'ї з метою отримання фінансової винагороди та безкоштовного працівника. Справа в тому, що родині, яка виховувала дитину з притулку, виплачували відповідно до закону певну суму грошей, розмір якої залежав від віку дитини. Максимальну суму отримували ті сім'ї, що брали маленьких дітей, які ще не здатні допомагати в домашній роботі. Поступово, коли діти дорослішали (12 – 14 років), виплати скорочували або припиняли зовсім. У ролі контролера (як ми зараз сказали б – супервізора) поставали лікарі або інший медичний персонал, до функцій якого входило медичний нагляд за виконанням вихователями своїх обов'язків. За дотриманням інших норм, зокрема правових, ніхто не стежив, тому часто дітей використовували як безкоштовну робочу силу. Після досягнення 17-річного віку хлопчики іноді йшли до „казенних селян”, отримували пай землі. Дівчатам, якщо вони до цього віку були незаміжніми, видавали спеціальні „вільні” свідоцтва [6, с. 120; 9, с. 112 – 114].

У 1797 р. долями дітей-сиріт почала опікуватися друга дружина Імператора Павла I – Марія Федорівна. Вона знаходила час, аби відвідати Виховні будинки, особисто поспілкуватися з дітьми.

Кількість дітей, яких передавали на виховання до закладів, з кожним роком збільшувалась, і в 1815 р. ця цифра тільки в Москві становила приблизно 3100 дітей на рік (що порівняно з 1795 р. майже вдвічі більше). Аналогічна ситуація була й в інших містах імперії, зокрема в Києві та Харкові. Так, виникла потреба *запровадження профілактичних заходів проти відмови від дитини*. І таких заходів було вжито. У 1807 р. було прийнято рішення про створення інституту „міського виховання” [8, с. 35]. Бідним матерям почали виплачувати певну суму коштів на утримання дитини. Причому цю платню видавали до досягнення дитиною 7-річного віку.

Крім цього, немовлят із закладів продовжували віддавати у „государеві” села селянам „доброї поведінки”, а за вихованням дітей у сім'ях установили нагляд. Інспекторів, які мали їздити селами, Марія Федорівна відбирала дуже ретельно. Часто вона особисто зверталася із проханням до селян-вихователів „берегти її діточок”, заохочувала їх подарунками та грошовими винагородами. За свідоцтвом дослідника Н. Яблокова, „обязанность приискивать надежныхъ воспитателей была возложена (въ 1797 г.) на экспедицию Государственнаго Хозяйства. Надзоръ за воспитаниемъ питомцевъ въ деревняхъ былъ поручень особымъ членамъ Опекунскаго Совста...” [8, с. 36 – 37].

З часом виховні будинки стають лише тимчасовим притулком для сиріт, і майже всіх дітей з них передають на виховання в сім'ї селян, де їх виховують до повноліття. А в 1837 р. було видано Указ, за яким всіх без винятку дітей-сиріт необхідно було виховувати в селах. Зазначимо, що прийняття цього указу, а також ціла низка інших заходів були зумовлені не лише надмірною кількістю дітей у закладах, але й розумінням того, що жодна форма державного піклування не зможе замінити дитині сім'ю.

Отже, проаналізувавши суспільну практику подолання й попередження проблеми соціального сирітства на початку XVII – середині XIX ст., ми дійшли висновку, що, по-перше, певним рубежем в історії формування соціальної політики щодо рішення проблем і захисту сиріт є XVII ст. Із цього часу й до епохи Великих реформ відбувається зародження й становлення державних форм піклування. По-друге, інтенсивний розвиток державне піклування щодо дітей-сиріт за допомогою спеціальних дитячих закладів отримало за часів правління й реформ Петра I Великого, за якого система піклування осиротілих дітей набула нового змісту – вона стала державною системою, а ця діяльність – важливим державним завданням, що не повинно залежати від випадкової благодійності чи приватних подаянь. На початку XVIII ст. саме держава взяла на себе обов'язок розробити правову базу й надавати різнобічну державну допомогу нужденним. По-третє, за часів правління Катерини II починає формуватися системний підхід щодо благодійництва, відзнакою якого є не лише досягнення владою політичних й ідеологічних цілей, але й забезпечення фінансування соціальної політики. По-четверте, у XVIII – першій половині XIX ст. у Росії й на українських землях, що входили до її складу, починають розвиватися відповідні напрями соціальної політики й законодавство, складається державна система піклування дітей, що потребували допомоги, яка ґрунтувалася на тезі про її державну необхідність, а не лише завдяки необхідності дотримання християнським заповідям і вимогам. На жаль, необхідно констатувати й те, що в цей історичний період державою й суспільством приділялася увага саме подоланню явища сирітства, зокрема й соціального, превентивний же напрям діяльності щодо вирішення проблеми соціального сирітства не був пріоритетним у суспільній практиці. Зазначимо й те, що наявна в Російській державі в цей період практика подолання й попередження явища сирітства була поширена й на підвладній їй українській території.

Література

- 1. Терновая И. П.** История и современное состояние проблемы социального сиротства в России : монография / И. П. Терновая. – Таганрог : Таганрогский гос. пед. ин-т, 2009. – 190 с.
- 2. Альбицкий В. Ю.** Медико-социальные проблемы современного сиротства / В. Ю. Альбицкий и др. – М. : Литтерра, 2007. – 193 с.
- 3. Дорожкина О. А.** Педагогические основы преодоления и профилактики социального сиротства в России : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / О. А. Дорожкина. – М. : Ин-т педагогики социальной работы РАО, 2001. – 405 с.
- 4. Василькова Ю. В.** Лекции по социальной педагогике: на материалах отечественного образования / Ю. В. Василькова. – М. : Полиграфресурсы, 1998. – 423 с.

5. Максимов Е. Д. Начало государственного призрения в России : Историческое исследование / Е. Д. Максимов. – М., 1899. – 58 с. (Робочі матеріали БФ „Приют детства”).

6. Раттур М. В. Эффективность государственного управления социальной защитой детства в России : уроки истории / М. В. Раттур // Эффективные технологии преодоления социального сиротства : материалы ежегодной науч.-практ. конф. / под ред. Г. И. Ефремовой, А. А. Серёгиной. – М. : Изд-во Рос. гос. соц. ун-та, 2010. – С. 117 – 123.

7. Волкова А. И. Призрение покинутых детей / А. И. Волкова. – М., 1884. – 70 с.

8. Яблоков Н. В. Призрение детей в воспитательных домах / Н. В. Яблоков // Трудовая помощь. – СПб., март-июнь 1901 год. – 71 с. (Робочі матеріали БФ „Приют детства”).

9. Нечаева А. М. Россия и её дети / А. М. Нечаева. – М., 1999. – 234 с.

* * *

Кальченко Л. В. Історико-педагогічний аналіз суспільної практики подолання й попередження проблеми соціального сирітства на українських землях у складі Російської держави (початок XVII – середина XIX століття)

У статті подано історико-педагогічний аналіз суспільної практики подолання й попередження проблеми соціального сирітства на українських землях у складі Російської держави від початку XVII ст. до реформи 1861 р.

У процесі дослідження було виявлено, що проблема попередження (превенції) соціального сирітства в історичній спадщині не розглянута як цілісний, самостійний та багатоаспектний процес. У суспільній історії його можна простежити лише епізодично та безпосередньо в контексті розвитку благодійницької й державної діяльності щодо соціальної допомоги нужденним і піклування про сиріт. Саме тому історико-педагогічний аналіз було побудовано на наукових джерелах, що висвітлюють історію становлення та розвитку соціальної допомоги, благодійництва, системи державного піклування про сиріт. Проведений аналіз показав, що, по-перше, певним рубежем в історії формування соціальної політики щодо вирішення проблем і захисту сиріт є XVII ст. Із цього часу й до епохи Великих реформ відбувається зародження й становлення державних форм піклування. По-друге, інтенсивний розвиток державне піклування щодо дітей-сиріт за допомогою спеціальних дитячих закладів отримало за часів правління й реформ Петра I Великого, за якого система піклування осиротілих дітей набула нового змісту – вона стала державною системою, а ця діяльність – важливим державним завданням, що не повинно залежати від випадкової благодійності чи приватних подаянь. На початку XVIII ст. саме держава взяла на себе обов'язок розробити правову базу й надавати різнобічну державну допомогу нужденним. По-третє, за часів правління Катерини II починає формуватися системний підхід щодо благодійництва, відзнакою якого є не лише досягнення владою політичних й ідеологічних цілей, але й забезпечення фінансування соціальної політики. По-четверте, у XVIII – першій половині XIX ст. у Росії й на українських землях, що входили до її складу, починають розвиватися відповідні напрями соціальної політики й законодавство, складається державна система піклування дітей, що потре-

бували допомоги, яка ґрунтувалася на тезі про її державну необхідність, а не лише завдяки необхідності дотримання християнським заповідям і вимогам.

Ключові слова: благодійництво, церковно-монастирська допомога сиротам, накази – адміністративні заклади, виховні будинки, сирітські будинки, упорядкована система державного піклування дітей-сиріт.

Кальченко Л. В. Историко-педагогический анализ общественной практики преодоления и предупреждения проблемы социального сиротства на украинских землях в составе Российского государства (начало XVII – середина XIX веков)

В статье представлен историко-педагогический анализ общественной практики преодоления и предупреждения проблемы социального сиротства на украинских землях в составе Российского государства с начала XVII века до реформы 1861 года.

В ходе исследования было выявлено, что проблема предупреждения (превенции) социального сиротства в историческом наследии не рассматривается как целостный, самостоятельный и многоаспектный процесс. В общественной истории его можно проследить лишь эпизодически и непосредственно в контексте развития благотворительной и государственной деятельности по оказанию социальной помощи нуждающимся и признания сирот. Именно поэтому историко-педагогический анализ базировался на научных источниках, которые отображают историю становления и развития социальной помощи, благотворительности, системы государственного признания сирот. Проведённый анализ показал, что, во-первых, XVII в. выступает своеобразным рубежом в истории формирования социальной политики по решению проблем и защите детей-сирот. С этого времени и до эпохи Великих реформ происходит зарождение и становление государственных форм признания. Во-вторых, интенсивное развитие государственное попечение детей-сирот с помощью специальных детских учреждений получило во времена правления и реформ Петра I Великого, при котором система признания осиротевших детей приобрела новое содержание – она стала государственной системой, а данная деятельность – важным государственным заданием, которое не должно зависеть от случайной благотворительности или частных подачек. В начале XVIII века именно государство взяло на себя обязательство разработать правовую базу и предоставление разнообразной государственной помощи нуждающимся. В-третьих, во времена правления Екатерины II начинает формироваться системный подход к благотворительности, отличительной особенностью которого является не только достижение властью политических и идеологических целей, но и обеспечение финансирования социальной политики. В-четвёртых, в XVIII – первой половине XIX вв. в России и на украинских землях начинают развиваться определённые направления социальной политики и законодательство, складывается система признания детей, нуждающихся в помощи, которая базируется на тезисе о её государственной необходимости, а не только лишь необходимости следования христианским заповедям и требованиям.

Ключевые слова: благотворительность, церковно-монастырская помощь сиротам, приказы – административные учреждения, воспитательные дома, сиротские дома, упорядоченная система государственного признания (попечения) детей-сирот.

Kalchenko L. V. Historical and pedagogical analysis of the social practices in reducing and preventing the problem of abandonment in the Ukrainian lands within the Russian state (the beginning of XVII - the middle of the nineteenth century)

In the article are presented a historical analysis of the social and pedagogical practices in reducing and preventing the problem of abandonment in the Ukrainian lands within the Russian state from the beginning of the XVII century to the 1861 reform.

The study are revealed that the problem of prevention of abandonment in the historical heritage is not seen as a holistic, independent and multi-faceted process. In social history can be traced back only sporadically and in context of charitable and public activities to provide social assistance to the needy and orphans charity. That is why the historical and pedagogical analysis was based on scientific sources that reflect the history of formation and development of social care charity, the system of public charity for orphans. The analysis showed that, first, the XVII century advocates a kind of milestone in the history of social policy to address and protect orphans. From that time to the era of the Great Reforms are the nucleation and formation of state forms of charity. Second, the intensive development of public care of orphans with special children's institutions, has been under the rule and the reforms of Peter I the Great, in which the system of charity orphaned children acquired a new content - it became a state system, and the activity - an important national task which should not depend on the random or private charity handouts. At the beginning of XVIII century, it is the government committed itself to develop a legal framework and the provision of a variety of public assistance to the needy. Third, during the reign of Catherine II begins to form a systematic approach to philanthropy, a distinctive feature of which is not only the achievement of political power and ideological goals, but also the provision of financing social policy. Fourth, in the XVIII - the first half of the nineteenth century in Russia and the Ukrainian lands within it, start to develop certain areas of social policy and legislation, the system consists of charity children in need of care, which is based on the premise of its public necessity, not only need to follow Christian precepts and requirements.

Key words: charity, church and monastery orphans, orders as administrative institutions, foster homes, orphanages, ordered system of public charity (care) of orphans.

*Стаття надійшла до редакції 04.06.2013 р.
Прийнято до друку 26.06.2013 р.*